

KIELIKUVIA

Nykysuomen seuran lehti

2/05

KIELIKUVIA

ISSN 0783-6813

Julkaisija

Nykysuomen seura ry

Osoite

Suomen kielen ja yleisen
kielitieteen jaos
33014 Tampereen yliopisto

Sähköposti

nykysuomen.seura@uta.fi

Kotipaikka

Tampere

Päätoimittaja

Pekka Pälli
pekka.palli@hkkk.fi

Toimitusneuvosto

Vesa Heikkinen
Harri Mantila
Anne Mäntynen
Liisa Tiittula

Taitto

Pekka Pälli

Kansikuva

Siiri

Ilmestyy kahdesti
vuodessa. Julkaistu
vuodesta 1985.

Kielikuvia verkossa:

[http://www.uta.fi/jarjestot/
nsseura/kielikuvia](http://www.uta.fi/jarjestot/nsseura/kielikuvia)

Sisällys 2/2005

Pääkirjoitus:..... 1

Artikkelit

Sami Lopakka:
Viikatemiehen jäljillä..... 2

Kolumni

Puhtia kielenhuoltoon (Marko P. Karppi-
nen)..... 7

Katsaus

Heikki Ojansuu keräsi murre sanoja ja
opasti kansankynttilöitä. (Hannu Syvä-
oja)..... 9

Pääkirjoitus

25-vuotias Nykysuomen seura

Nykysuomen seura täyttää tänä syksynä 25 vuotta. Juhlavuosi on myös *Kielikuvia*-lehdellä, jota on julkaistu 20 vuoden ajan. Seuran ikä on vielä suhteellisen vaatimaton, mutta toisaalta ikää on jo sen verran, että seuran olemassaolo näyttää vakiintuneelta. Myös toimintamuodot ovat vakiintuneet. Järjestetyt teemapäivät ovat keränneet mukavasti kiinnostuneita, ja *Kielikuvia*-lehti on saanut uusiakin lukijoita erityisesti seuran verkkosivujen kautta.

Pienessä yhdistyksessä on vaikea tehdä jatkuvia suuria uudistuksia, vaikka uudistuminen on pienekin yhdistyksen elinehto. Viime vuosina seura on uudistunut, ja tällä hetkellä seuran tila on vakaa. Uusien ideoiden tarve on kuitenkin edelleen ilmeinen. Onneksi vaikuttaa siltä, että seuran johtokunnassa on visioita ja energiaa. Tämä tulee varmasti näkymään seuran toiminnassa jo lähiaikoina.

Pelkästään johtokunnan ideoihin ja näkemyksiin ei seuran toiminta kuitenkaan voi perustua. Jäsenistö ja muutkin lehden lukijat tai seuran verkkosivuilla kävijät ovat avainasemassa toiminnan kehittämisessä. Siksi kaikki palautteet ja ideat toiminnasta – jopa vähän hulluiltaikin tuntuvat – ovat mitä suurimmassa määrin toivottavia. Tällaista positiivista ja rohkeaa asennetta edustaa mielestäni tässä lehdessä alkanut Marko P. Karppisen kolumnisarja *Karppisella on asiaa*. *Kielikuvia*-lehti julkaisee mielellään erilaisia mielipiteitä ja keskustelunavauksia.

Toivon, että mahdollisimman monet jäsenemme kuten myös muut kiinnostuneet löytävät paikalle seuran juhlaseminaariin Tampereelle lokakuun 24. päivä. (Ks. seminaarikutsu takasisäkannessa.) Ohjelma on mielenkiintoinen, ja seuran tyypilliseen tapaan myös yleisökeskustelulle on varattu aikaa. Ensi talvena on sitten luvassa *Kielikuvien* tuhti juhlanumero.

Nähdään lokakuussa Tampereella!

Pekka Pälli
Nykysuomen seuran puheenjohtaja

Sami Lopakka

Viikatemiehen jäljillä

Jonakin päivänä sinäkin kuolet. Niin, aivan J oikein: sinä. Kuolema on väistämättömästi edessä meistä jokaisella, mutta tulemmeko useinkaan ajatelleeksi, mitä se todella tarkoittaa? Millaiseksi miellämmekään oman tai läheisemme elämän päättymisen? Kuolemaa kuvataan suureksi tuntemattomaksi, johon liittyy paljon vastaamattomia kysymyksiä. Millä tavalla selitämme muille ja itsellemme tätä elämään perustavanlaatuisesti kuuluvaa ilmiötä? Millaisia ilmauksia käytämme puhuessamme kuolemasta? Mitä ominaisuuksia liitämme kuolemaan ja millaisilla analogioilla pyrimme sitä kuvaamaan? Miten koemme läheisen ihmisen kuoleman, mitä kirjoitamme hänen kuolinilmoitukseensa?

Kuolemaa pidetään usein vielä nykyäänkin **tabua muistuttavana** kiellettynä puheenaiheena (Varis 1998: 172). Esimerkiksi läheisen ihmisen kuolemaan viitattaessa turvaututaan lähes poikkeuksetta metaforiin. Suora ilmaus *kuolla* saattaa tuntua vainajan omaisille liian karkealta ja jopa tyllyltä – erilaisten kielikuvien käyttö koetaan suoria ilmauksia helpommaksi ja luontevammaksi ilmaisukeinoksi. Kiertoilmauksien kasaantuminen tiettyyn aihepiiriin ilmaisee aina jotakin arvokasta kulttuuriyhteisöstä, varsinkin jos kyseessä on vähänkään tabua muistutava aihepiiri (Pääkkönen–Varis 2000: 93).

Tutkimalla kielikuvia voidaankin päätellä, mitkä aiheet ovat yhteisössä niin kiusallisia tai vaikeita, että ne vaikuttavat yhteisön jäsenten kielenkäyttöön.

Tutkin pro gradu -työssäni (2001) kuolinilmoitusten muistosäkeissä esiintyviä kuoleman metaforia. Aineistonani oli 1 504 sanomalehti Kalevassa julkaistua kuolinilmoitusta. Muistosäkeelliset ilmoitukset näyttäsivät olevan nimenomaan suomalaisille ominainen tapa kertoa läheisen menetyksestä ja omasta surusta. Käytäntö on muiden maiden lehdessä toisenlainen – kuolinilmoitukset ovat niissä usein säkeettömiä ja lähinnä vain lyhyen ilmoituksen luontoisia (Räsänen ym. 1991: 34). Koska useimmissa muistosäkeistöissä puhutaan kuolemasta, tuosta ”suuresta tuntemattomasta”, säkeistöjä ja niiden sisältämiä kuoleman metaforia tarkastelemalla voidaan tehdä ainakin joitakin pitäviä päätelmiä kulttuurissamme vallitsevista kuolemakäsitksistä.

Metafora syntyy Aristoteleen Runousopin (1998: 55) mukaan silloin, ”kun asialle annetaan nimi, joka varsinaisesti kuuluu jollekin muulle; merkityksen siirtyminen voi tapahtua joko yleisestä erityiseen, erityisestä yleiseen, erityisestä erityiseen tai analogian kautta”. Aristoteleen ajoista on edetty metaforatutkimuksessakin pitkä

taival. **Kognitiivista metaforateoriaa** kehelleet George Lakoff, Mark Johnson ja Mark Turner ovat päätyneet pitämään metaforaa paitsi kielellisenä ilmiönä, myös heijastumana ihmisen ajattelu- ja toimintatavoista. Siten koko inhimillistä ajattelua, tapaamme havainnoida ja jäsentää todellisuutta voidaan pitää metaforisena. (Esim. Lakoff–Johnson 1980: 3–5.) Metaforan keskeisin sisältö on yhden asian **ymmärtäminen** toisen avulla, sen sijaan että kyseessä olisi vain kielellinen tai koristeellinen ilmiö.

Puhuessamme etenkin äskettäin kuoleesta läheisestä turvaudumme usein, ehkä huomaamattammekin, metaforiseen kielenkäyttöön. Saatamme viitata hänen kuolemaansa esimerkiksi toteamalla hänen *nukkuneen pois* (→ KUOLEMA ON UNI) tai *siirtyneen ajasta ikuisuuteen* (→ KUOLEMA ON SIIRTYMINEN). Esimerkiksi metaforat *elämäntaipaleen alkamisesta*, *elon kivikkoisesta tiestä* tai *tulemisesta matkansa päähän* heijastelevat kaikki samaa, laajempaa metaforaa ELÄMÄ ON MATKA. Tässä käsitteellisessä metaforassa yksi kokemuksen alue (elämä) ymmärretään erilaisen kokemusalueen (matka) kautta. Metafora on luonteva, koska näiden kahden kokemusalueen välillä on riittävästi ontologisia vastaavuuksia.

Kuolinilmoitusten metaforia tutkittuani olen päätenyt siihen tulokseen, että kuoleman metaforat ovat pääosin lähtöisin vain muutamista aihepiireistä. Rinnastamme metaforilla kuoleman useimmiten joko a) lepäämiseen, b) siirtymiseen, c) aistihavaintoon tai d) elolliseen olentoon. Meille vaikeat asiat, jollaisena kuolemaa voidaan kai kiistatta pitää, tuntuvat helpommilta ja selkeämmiltä kun niitä käsitellään sellaisten alojen kautta, jotka perustuvat vahvemmin omiin kokemuksiimme ja havaintoihimme. Tällaisia aloja ovat esimerkiksi ruumiin tuottamat kokemukset ja kanssakäyminen fyysisen ympäristön kanssa. Esimerkiksi kuoleman **lepäämiseen** rinnastava metafora KUOLEMA ON UNI (*nukuit*

pois, nukahdit uneen ikuiseseen, uinuit, vaivuit uneen, suljit silmäsi uneen jne.) helpottaa kuoleman käsitteen ymmärtämistä, koska uni on jotakin josta jokaisella on henkilökohtaisia kokemuksia.

Analogia kuoleman ja nukkumisen välillä on varsin selvä: Nukkuva ja kuollut saattavat näyttää samalta. Kumpikaan ei tiedosta ympäröivää maailmaa eikä kykene kommunikimaan. Metafora on luonteva myös sikäli, että unien näkemisen voidaan ajatella kuvaavan sielun kuolemanjälkeisiä kokemuksia. Samalla kun metafora rinnastaa kuoleman nukkumiseen, se rinnastaa elämän valveiloloon. Kuolinilmoitusten muistosäkeistöissä vanhuus ja mahdolliset kuolemaa edeltävät sairaudet rinnastuvat usein väsymykseen ja uupumukseen (muistosäkeistöissä esimerkiksi *hiljaa voimat uupui, väsyit*). Läheisen kuolemaa voidaan perustella metaforisesti siis niin, että vainaja tarvitsi kuolemaa kuin väsynyt tarvitsee unta (*väsyneelle uni ihaninta on, uneen uupui väsynyt*).

Metaforan lähde- ja kohdealueiden välisten samankaltaisuuksien määrä jää usein melko puutteelliseksi, minkä vuoksi metaforat ovat yleensä vain osittaisia analogioita kohteensa kanssa. Siten metaforalla ei luoda kohdealueesta (tässä tapauksessa siis kuolemasta) täydellistä kuvaa. Erilaisilla metaforilla pikemminkin **korostetaan** kohdealueen eri puolia ja samalla **häivytetään** toisia. (Lakoff–Johnson 1980: 10–13.) Esimerkiksi metafora kuolemasta unena liittyy kuoleman käsitteeseen myös heräämisen ja häivyttää kuoleman lopullisuutta esittämällä, että kuolema on unen tavoin päättyvä olotila. Samalla se unen käsitteen kautta korostaa kuoleman ”miellyttävämpiä” puolia: lepoa ja rauhaa.

Metaforat ovat kielessämme ja ajattelussamme niin jokapäiväisiä, että emme usein edes huomaa niitä. Saatamme viitata esimerkiksi tuttavien kuolemaan lausumalla *hän lähti autuaammille metsästysmaille* tai *hän lähti pois* huomaamatta, että tulemme sa-

malla rinnastaneeksi kuoleman **siirtymiseen**. Mainitut esimerkit ilmentävät metaforista ajatuskuviota, jonka mukaan syntymä on saapuminen, elämä läsnäoloa ja kuolema lähtö. Samasta ajatuskuvioista on peräisin myös esimerkiksi lausuma *heille on tulossa vauva*, jossa ilmaistaan uuden ihmisen 'saapumisen' (syntymän) lähestyvän. Metafora toimii siis sekä kielellisellä että käsitteellisellä tasolla. (Lakoff–Turner 1989: 1–2.)

Kuoleman siirtymiseen rinnastavia metaforia on tekemieni havaintojen mukaan kolmea lajia; kuolema vertautuu siirtymistä ilmaisevissa metaforissa joko lähtöön (esimerkiksi *lähdit pois*), matkaan (*olet iäisyyden tiellä, kotimatalla taivaantiellä*) tai paikkaan (*olet enkelten maassa, tähtien tuolla puolen*). Mainitut metaforat muodostavat yhdessä ajatusketjun, jonka muodostavat lähteminen muiden keskuudesta, matkalla oleminen ja saapuminen perille lopulliseen päämäärään, esimerkiksi *taivaaseen*. Metaforien voidaan katsoa käyvän yksiin kuoleamisen kanssa myös seuraavasti: itse kuoleminen nähdään lähtönä, hautaustoimenpiteet yms. matkalla olemisena ja hauta lopullisena päämääränä. Kaikki kyseisen ajatusketjun metaforat ovat sikäli eufemistisia, että ne eivät sulje pois paluun mahdollisuutta.

Tutkimissani muistosäkeistöissä ylivoimaisesti yleisimpiä ovat tapaukset, joissa siirtyminen ilmaistaan jonkin paikkametaforan kautta. Monien muistosäkeistöjen mukaan kuolema on esimerkiksi *maa*. Tekstit siis esittävät, että kuolema on rajattu alue tai seutu, johon ihminen siirtyy kuoltuaan. Vainajan voidaan esimerkiksi sanoa olevan *ihanassa maassa, lempeässä levonmaassa, taivaan ihanassa maassa, kirkkauden maassa, ikikesän maassa, kaukaisessa maassa* tai *enkelten maassa*. KUOLEMA ON PAIKKA ilmaistaan säkeistöissä usein myös siten, että vainajan väitetään kuolemansa jälkeen siirtyneen jonkun tai joidenkin *luokse*. Siirtyminen tapahtuu esimerkiksi jo aikaisemmin kuollei-

den ihmisten keskuuteen; vainajan esitetään olevan esimerkiksi *rakkaittensa luona* tai *isän luona siellä*. Tyypillisiä ovat myös tapaukset, joissa vainajan kerrotaan olevan *Jumalan* tai *enkelien luona*.

Osa ilmauksista esittää elämän ja kuoleman välisen rajan *rantana*, veden ja maan rajana. Useimmiten vesi edustaa elämää ja maihin rantautuminen kuolemista. Kun ihminen kuolee, hänet muistosäkeistöjen mukaan esimerkiksi saatetaan *ihanan maan rannalle*. Vesielementti on mukana useissa muissakin KUOLEMA ON PAIKKA -tyyppisissä ilmauksissa. Tekstien mukaan ihminen siirtyy kuollessaan esimerkiksi *yli vetten, rauhan vienoille vesille* tai *saarelle vetten taa*. Tyypillisiä ovat myös ilmaukset, jotka paikallistavat kuoleman jonkin taivaaseen tai tähtiin liittyvän käsitteen avulla. Vainajan saatetaan sanoa siirtyneen kuoltuaan esimerkiksi *tähtien tuolle puolen, pilvien taakse* tai *taakse taivaan rajan*. Kuoleman saatetaan myös kertoa sijaitsevan esimerkiksi *sateenkaaren tuolla puolen*.

Käsitejärjestelmässämme oman ryhmänsä muodostavat kuoleman johonkin **aistihaivaintoon** rinnastavat metaforat. Kuolema saatetaan esittää esimerkiksi valona, äänenä tai hiljaisuutena. On mielenkiintoista, että kuolemaa kuvattaessa voidaan käyttää myös vastakkaisia, toisensa poissulkevia käsitteitä ('ääni'–'hiljaisuus'). Useat KUOLEMA ON ÄÄNI-metaforan ilmentymät reaalistuvat *soida*-verbin kautta. Muistosäkeistöissä esiintyvät kuolemasta puhuttaessa muiden muassa muodot *ehtookello sulle soi, yöstä soi laulu* ja *soi hetki kohtalon*. Metafora kuolemasta hiljaisuutena puolestaan rinnastaa usein ääneen elämän, kuolema rinnastuu äänen lakkaamiseen (*lempeänä leviää hiljaisuus, on kaikki nyt hiljaa, sydän kultainen on hiljennyt, olet vaiennut*). Vertaus ilmiöiden kesken onkin luonteva, hiljenehän ihminen kuoltuaan konkreettisesti.

Ihmisen on väitetty näkevän kuolemansa yhteydessä voimakasta valoa. Sitä

ajatellen ei ole yllätys, että kulttuurissamme esiintyy myös metafora kuolemasta valona. Muistoteksteissä vainajan saatetaan kuvata esimerkiksi *kulkevan valoon* tai olevan kuoltuaan *valossa* tai *kirkkaudessa*. Joidenkin tällaisten metaforien kautta elämä rinnastuu välillisesti hämärään tai pimeyteen, joka *valkenee* tai *kirkastuu* kuoleman hetkellä.

Rinnastaessamme kuoleman **elolliseen olentoon** (personifikaatio) sovellamme ihmisen olemukseen, ominaisuuksiin ja kykyihin liittyviä käsitteitä kuoleman käsitteeseen. Samalla kuolemasta tulee jotakin helpommin ymmärrettävää ja helpommin käsiteltävää. Tästä on kyse esimerkiksi silloin, kun puhumme kuolemasta *noutajana*, *viikatemiehenä*, *Tuonen enkelinä* tai vaikkapa *Unettarena*. Kun esitämme kuoleman miltei itsemme kaltaisena ruumiillistumana, voimme liittää siihen itsessämme ja toisissamme havaitsemiamme ominaisuuksia. Kuolema on tällöin myös helpommin luonnehdittavissa esimerkiksi tuskista vapauttavaksi avustajaksi, riistäjäksi tai läheisen ihmisen kuoleman julmaksi aiheuttajaksi.

Oman ryhmänsä muodostavat lisäksi metaforat, joissa kuolemaa kuvaillaan jonkin varsinaisesti **elämää koskevan laajemman metaforan avulla**. Nämä ilmaukset eivät ole peräisin mistään yksittäisestä aihepiiristä kuten yllä esittelemäni, vaan kuolemaan liitetyt ominaisuudet tulevat ilmaukseen elämää koskevan metaforan välityksellä milloin mistäkin aihepiiristä. Elämä saatetaan esimerkiksi nähdä pitkänä matkana ja kuolema perillepääsemisenä, matkan määränpäänä (*tulla polkunsa päähän, saavuttaa matkansa pää, purjehtia satamaan* jne.). Elämä esitetään kielenkäytössämme tyyppillisesti myös tulena, jonka sammuminen vastaa kuolemaa. Metafora reaalistuu aineistoni muistosäkeistöissä muiden muassa muodoissa *isän katse kun hiljaa sammui pois* ja *sammui sydän kultainen*. Jos ihmiselämää verrataan kynttilän liekkiin ja

kuolemaa tuon liekin sammuttamiseen tai sammumiseen, metafora on eufemistinen: kynttilän voi sytyttää uudestaan. Toisaalta kynttiläkin palaa loppujen lopuksi olemattomiin, eikä siihen voi sytyttää liekkiä ikuisesti yhä uudelleen ja uudelleen. Ihmiselämän tuli voidaan mieltää myös esimerkiksi nuotioksi, jonka palettua loppuun jäljelle jää vain tuhkaa. Kyseisessä ajatuskuviossa tämän voidaan ajatella vastaavan ihmisjäänteiden hajoamista ja maatumista.

Tutkimusaineistossani suhteellisen yleinen on myös metaforaketju, jonka mukaan ihmisen elinaika on yhden päivän mittainen: Ihmisen syntymä on aamu, aikuisuus päivä ja vanhuus ilta (*elon ehtoo*). Kuolema esitetään yönä (muistosäkeistöissä esimerkiksi *hiljaa saapui luoksesi yö*). Kuolemisen voidaan ajatella tapahtuvan auringon laskiessa. Näille metaforille semanttisesti läheinen on myös metafora, jonka mukaan ihmisen elinaika on yhden vuoden mittainen. Tätä ajatuskuviota heijastelevat muiden muassa puheet *elämän keväästä, suvesta* ja *sadonkorjuusta*. Kuolema nähdään tällöin metaforisesti syksynä tai talvena.

Edellä esittelemäni metaforatyypit antavat joitakin arvokkaita vihjeitä siitä, millaiseksi miellämme kuoleman – asian, joka vääjäämättömästi kuuluu jokaiseen elämään, mutta jota syystä tai toisesta on usein hankala käsitellä ja täysin ymmärtää. Käsitejärjestelmämme monisäikeisiin verkkoihin on usein hankala päästä käsiksi syheröimättä itseään solmuun, mutta jokapäiväisten metaforiemme tutkiminen helpottaa puhdetta. Eihän metaforien taustojen kaiveleminenkaan toki mitään kiistatonta itse kuolemasta paljasta – saatammehan olla kielikuvinemmekin aivan hakoteillä. Mutta vaikka metaforat eivät kuoleman mysteeristä mitään faktuaalista kertoisikaan, niin meistä itsestämme ainakin.

LÄHTEET:

- Aristoteles 1998 (1967): *Runousoppi* (suom. Pentti Saarikoski). Otava, Helsinki.
- Lakoff, George–Johnson, Mark 1980: *Metaphors We Live By*. The University of Chicago Press, Chicago.
- Lakoff, George–Turner, Mark 1989: *More than cool reason. A field guide to poetic metaphor*. The University of Chicago Press, Chicago.
- Pääkkönen, Irmeli–Varis, Markku 2000: Kriittinen lukutaito. Finn Lectura, Helsinki.
- Lopakka, Sami 2001: Rannalle ihanan maan. *Kuolemaan suhtautuminen ja kuoleman metaforat kuolinilmoitusten muistosäkeistöissä*. Pro gradu -työ. Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen laitos.
- Räsänen, Marita–Yli-Kivistö, Tiina–Ihalainen, Olli 1991: Laitoksessa kuolleiksi mainittujen kuolinilmoitukset. – *Kuolinilmoitukset surutyön kuvastajana* (toim. Olli Ihalainen ja Panu Hakola). Psychiatria Fennica julkaisusarja, report no 93. 21–39. Psykiatrian tutkimussäätiö, Helsinki.
- Varis, Markku 1998: *Sumea kieli. Kiertoilmauksen muoto ja intentio nykysuomessa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 717, Helsinki.

Kolumni

Puhtia kielenhuoltoon

Olen seurannut ihmetyksellä kielenhuoltajien kaiken sallivaa asennetta kielenhuollollisiin kysymyksiin. Yhtä lailla olen kummastellut kouluopetuksessa suoras-taan ohjenuoraksi otettua kielen normien ja kieliopin vä-hättelyä. En ole itse asiantuntija kielikysymyksissä, mutta olen paneutunut asiaan jonkin verran lasteni koulunkäyn-nin kautta, ja lisäksi kuulun kerran viikossa kokoontuvaan kielioppiklubiin, jossa muutama valveutunut kansalainen pohtii yhdessä suomen kielen käyttöön ja rakenteeseen liittyviä aiheita.

Ymmärrän, että on mahdotonta määrätä yhteisön kie-lenkäyttöä täysin. Siitä huolimatta ei tulisi alistua toteamaan, että se nyt vaan on tätä päivää, että perinteistä kielioppia ei noudateta esimerkiksi valtakunnallisissa lehdissä. Kyllä tiukempi asenne olisi paikallaan. Jotkin kielenkäyttötavat ovat virheellisiä, ja ne tulisi tuomita. Esimerkiksi selvän yhdyssanan kirjoittaminen sanaliitoksi on virhe, ja kongruenssin noudattamattomuus on virhe. Miksi *virhe-* ja *väärin-*sanoja vältellään? Jos kielenhuol-tajat eivät uskalla puhua virheistä ja vääryyksistä, niin toivoa sopii, että ainakin äidinkielenopettajat tohtisivat.

Jostain olen lukenut ja kuullut, että virheen käsitettä ei enää pidetä niin tärkeänä kuin ennen: annetaan kaikki-en kukkien kukkia. Minusta tämä on yhtä käsittämätöntä kuin se, että matematiikassa alettaisiin puhua siitä, että johonkin laskutehtävään olisi monenlaisia vastauksia, joista mikään ei olisi varsinaisesti väärin. Ihminen tekee laskuvirheitä, ja ihminen tekee myös kielivirheitä. Totta kai virheet pitää osata perustella, ei se sen vaikeampaa ole. $3+2=5$, ja virkkeen eri lauseet erotetaan toisistaan pilkuin. Kummastakin säännöstä voidaan poiketa, mutta jos poi-ketaan, on kyseessä virhe. Lauseiden erottamisella pilkuin on tarkoituksensa. Samoin sillä, että $3+2=5$.

Äidinkielenopetuksessa on ryhdytty puhumaan tekstitaidoista, medialukutaidoista ja muista muodikkaan ja tärkeän oloisista asioista. Onko tämäkin merkki siitä, että kirves on jo heitetty kaivoon kieliopin osaamisen suhteen? Tuntuu epäuskottavalta, että tämä nykyinen oppilassakki, josta osa on yläasteiässä melkein pä kirjoitustaidottomia, voisi hallita mainittuja teksti- ja mediataitoja. Jos kieliopin ja oikeakielisyyden hallinta on täysin kateissa, miten ihmeessä tekstejä voidaan ymmärtää saati itse kirjoittaa. Uskon vakaasti siihen, että perinteisen kieliopin ja kielen normien opetus johtaa – tai ehkä pitäisi sanoa johtaisi – myös muihin kielen käyttöön ja ymmärrykseen liittyviin taitoihin.

Sitä paitsi kieliopin maailma on kiehtova ja monimutkainen, ja kieliopin harrastus kehittää loogisia taitoja ja ongelmanratkaisukykyä. Älkää siis hyvät ihmiset, varsinkaan alan ammattilaiset, väheksykö kielioppia ja sen opetusta. Toivoisinkin, että esimerkiksi Nykysuomen seura laatisi sekä lehteensä että kotisivuilleen muun muassa kielioppitestejä ja -visoja. Niitä olisi itse kunkin kieliopin harrastajan mukava ratkoa.

Marko P. Karppinen
Kondiittori, Vantaa

Heikki Ojansuu keräsi murre sanoja ja opasti kansankynttilöitä

Vuonna 1902 Heikki Ojansuu opasti Jyväskylän seminaarin opiskelijoita äidinkielen kieliopin opetukseen. Kolme vuotta aikaisemmin hän oli väitellyt lounaismurteita koskevalla tutkimuksella. Ylioppilaaksi tyrvääläispoika oli päässyt vasta 22-vuotiaana vuonna 1894. Jo seuraavana keväänä suomen kielestä innostunut studentti alkoi tehdä sanastonkeräysretkiä kotiseudullaan selvittääkseen Tyrvään murrealueen rajat. Keräyksiä varten hän oli saanut apurahan länsisuomalaiselta osakunnalta.

Kesäinen keräysmatka

Työ lähti käyntiin lupaavasti – kotona. Heikki kyseli isältään ”Ahlmanin sanakirjan” mukaan sanoja selvittääkseen kirjasta puuttuvat sanat, jotka siten oli tulkittava murre sanoiksi. Sitten hän lähti Tyrvään Myllymaahan. Siellä ihmiset suhtautuivat nuoreen tieteilijään epäluuloisesti. Jotkut pitivät hänen työtään synnillisenä elleivät suorastaan maailmanlopun enteinä. Toiset luulivat häntä itse keisarin lähettämäksi.

Juhannuksen jälkeen nuori murteentutkija lähti Sammaljoelle, missä hän sai kieli-mestarikseen Rautaniemen torpan liukaskielisen emännän. Sen jälkeen hän kulki Kiikan kappelin alueelle Kilpijoelle selvittääkseen, missä Tyrvään ja Huittisten murrealueiden raja kulkisi. Vierailtuaan vielä Kiikoisissa, Kauvatsalla, Laviassa, Mouhijärvellä ja Suodenniemellä tuli tyrvääläispuheen pohjoisraja määritetyksi. Itärajan selvittäminen vaati vielä tutkimuksia Pirkkalan Lukkilassa.

Äidinkielen didaktiikkaa: murteesta yleiskieleen

Viisi vuotta murteenkeräysmatkan jälkeen dosentti Ojansuu kirjoitti Virittäjään

mietteitä äidinkielemme viljelystä. Siinä hän moitti oppiaineen syrjäytyneitä asemaa. Oppikoulussa tuntimäärä oli vähäinen, ja opettamaan kelpasi sivutyönään miltei minkä aineen opettaja tahansa. Kielioppitunnit olivat kuivia. ”Kalevalaa luettiin niin, että mieli tyrmistyi koko teokseen.”

Oppikoulussa suomea opettavalta Ojansuu vaati korkeita yliopistollisia arvosanoja. Yliopistoon tulisivatkin perustaa kansanrunouden ja kotimaisen kirjallisuuden professuurit. Ojansuun mielestä ne olisivat välttämättömyyksiä. Oppikoulussa äidinkieli vaatisi oman virkansa. Tärkeitä opetussisällöksiä olisivat kansalliskirjallisuutemme merkitekset, innostavasti käsitelty kielioppi ja tyylin kehittäminen. Kun näin tehtäisiin, voisi yleinen kielenkäyttö aikojen kuluessa kohentua.

Ojansuu kehotti kansakoulunopettajia lähestymään yleiskieltä murteen kautta. Ensin opettaja kirjoittaisi lauseen vaikkapa tyrvääksi. Sitä pohdittaisiin yhdessä ja koetettaisiin kääntää se yleiskieliseksi. Lauseoppi olisi kansakoulun kielenopetuksessa keskeisin; yksittäisiä sanoja ei kannattaisi vatvoa kovin pitkään.

Ojansuu oli niitä yliopistomiehiä, jotka kantoivat huolta kansanopetuksestakin. Mikael Soinisen pyynnöstä hän luennoi suomen murteista kansakoulunopettajien jatko-opintokursseilla. Ura jäi vain kesken, sillä Heikki Ojansuu kuoli viisikymppisenä.

Hannu Syväoja